

جغرافی دانان

دکتر سیاوش شایان

و آموزش محیط زیست

زیستی که در مقیاس‌های مختلف، از محلی تا منطقه‌ای و ملی گرفته تا جهانی مطرح شده‌اند، جغرافی دانان وظیفه پرداختن به مسایل محیط زیستی را نیز برعهده گرفته‌اند. به نظر می‌رسد در دوره‌های مختلف تاریخی تحول علم جغرافیا، عنوان جغرافیا همواره محفوظ مانده اما در این ظرف، محتویات مختلفی جایگزین و جاری شده‌اند. در یک زمان محاسبات ریاضی زمین، زمانی دیگر مسالک و ممالک و در دوره‌های از زمان آموزش قاره‌ها و کشورها و قوانین جغرافیا و اکنون، آموزش مسایل محیط زیستی.

نگاهی به مسایل و مشکلات عمده جهان امروز که در رشته‌های مختلف علوم از هواشناسی تا فیزیک، از شیمی گرفته تا علوم سیاسی و روابط بین‌الملل مطرح شده‌اند نشان می‌دهد که مسایل محیط زیستی همچون بیابان‌زایی، تغییرات اقلیمی، خشک‌سالی‌ها، زباله‌ها و پسماندها، آلودگی‌ها، نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری (تنوع زیستی) و امثال آن‌ها ذهن بسیاری از دانشمندان جهان امروز را به خود مشغول داشته است. اکثر این مسایل در مکان‌های جغرافیایی اتفاق می‌افتند و از مکان جغرافیایی سرچشمه می‌گیرند و بر محیط‌های جغرافیایی تأثیر می‌گذارند. به عبارتی، مسائل محیط زیستی وابستگی زمینی دارند. آن‌ها از زمین جدا نیستند و بر زمین تأثیر می‌گذارند، و چه کسانی لایق‌تر برای بررسی همه جانبه این مسایل جز جغرافی دانان.

جغرافی دانان طی دو دهه اخیر وظیفه آموزش‌های محیط زیستی را در بسیاری از کشورهای جهان برعهده گرفته‌اند و متون بسیاری از کتاب‌های آموزشی جغرافیا در دوره‌های ابتدایی تا دانشگاهی، بحث و بررسی مسایل کنونی جهان از دیدگاه محیط زیستی و جغرافیایی است. کتاب‌های درسی کشورمان را ورق بزنید؛ نه تنها در کتاب‌های درسی جغرافیا، بلکه در کتب علوم، زبان، ادبیات فارسی، زیست‌شناسی و زمین‌شناسی و... مجموعه مباحث مرتبط با مسایل زیست‌محیطی مطرح شده‌اند.

جغرافی دانان با دید همه‌سوگیری که از کلیت مباحث و روش‌های بررسی جغرافیا کسب کرده‌اند، مکان رفیعی در آموزش این مباحث دارند و مسلماً هر کتاب مستقلاً که در باب «انسان و محیط زیست» نوشته شود، اولویت تدریس آن با دبیران و فرهیختگان علم جغرافیاست.

نخستین جغرافی دانان کار خود را با محاسبات ابعاد زمین و خورشید و ماه آغاز کردند. بعدها موضوعات کاربردی‌تری را مورد توجه قرار دادند و به محاسباتی پرداختند که بتوانند با آن‌ها تأثیر حرکات زمین را بر فعالیت‌های کشاورزی و اقتصادی مشخص نمایند. طول و عرض جغرافیایی مکان‌های مهم اقتصادی را مشخص کردند و به محاسبه دوره‌های برگشت سیلاب‌ها و رفتار رودخانه‌ها طی سالیان متمادی و تأثیر آن‌ها بر حاصلخیزی زمین‌های زراعی پرداختند. جغرافی دانان مسلمان نیز برای مسلمانان سرزمین‌های مختلف، زاویه قبله را محاسبه کردند و به نوشتن سفرنامه‌ها و ویژگی‌های سرزمین‌های اسلامی و معرفی سرزمین‌های جدید پرداخته و سعی کردند آثار مشخص و به‌ویژه بلاد گوناگون و ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی آن‌ها را ثبت کرده و برای دیگران به یادگار بگذارند. کشف سرزمین‌های دور دست و عقاید و مذاهب مردمان آن‌ها را به نوشتن «مسالک و ممالک» سوق داد و آن‌گاه بررسی ساز و کارهای طبیعت و پدیده‌های جذاب آن نظر جغرافی دانان را به خود معطوف کرد. کنجکاوی‌های جغرافی دانان درباره پدیده‌های طبیعی به نوشتن مطالبی ارزشمند انجامید که هنوز هم نوشته‌های آنان که پایه و مایه بررسی‌های امروزین سازوکارهای طبیعت محسوب می‌شود؛ نوشتن آثاری درباره کوه‌ها و چگونگی پیدایش و تحول آن‌ها، رودها و ویژگی‌های طبیعی آن‌ها و تأثیرگذاری آنان بر تحولات ارضی و کشاورزی، مطالبی درباره آب‌های پنهان (زیرزمینی)، گورها و خواص آن‌ها و ذکر پراکندگی آن‌ها در مناطق مختلف، گیاهان و جانوران غریب و تازه و ناشناخته، همگی موضوعات و حتی عناوین نوشته‌های جغرافی دانان در طی اعصار و قرون بوده است. در دوره‌های جدید، آموزش ساز و کار گردش‌های وضعی و انتقالی زمین، ویژگی قاره‌ها و کشورها و پراکندگی فعالیت‌های اقتصادی از جمله مواردی بوده که جغرافی دانان را به خود مشغول داشته و در بسیاری از کشورهای جهان متون اصلی آموزش جغرافیا در دوره‌های ابتدایی، متوسطه و حتی آموزش عالی سرشار از موارد فوق بوده است. آموزش جغرافیای وطن دانش‌آموز، آموزش وضعیت جغرافیایی جهان و قوانین عمومی جغرافیا جزء لاینفک آموزش جغرافیا در همه کشورها بوده و هست. اما در دو دهه اخیر با توجه به مسایل محیط